

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Arap Gramerinde Şâz Olgusu

Phenomenon of Shâdh in Arabic Grammar

Ethem DEMİR

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Dr., University of Bursa Uludağ Faculty of Theology Department of Arabic Language and Rhetoric

Bursa, Turkey

ethemdemir84@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4877-7578

DOI: 10.34085/buifd.620515

Öz

Daha önce dağınık kabileler halinde yaşayan Arap toplumu, İslamiyet'in gelişiyle beraber toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan ciddi bir kurumsallaşma ve sistemleşme sürecine girmiştir. Bu şekilde devletleşme sürecine giren Arap toplumu; toplumsal, siyasal ve ekonomik kurumsallaşmanın akabinde dil ve kültürünü kayıt altına almak için kültürel bir çalışma sürecine de girmiştir. Bu durumun başlangıç noktası ise İslam'ın yayılmasıyla beraber görülen lahn olgusu olmuştur. Bu amaçla Kur'ân, hadis, şiir ve nesir ifadelerinden hareketle nahiv kaidelerini ortaya koyan gramer âlimleri, bu noktada kıyâs ve ona kaynaklık eden Arap dil kullanımı ilkelerinden yararlanmışlardır. Bu temel ilkelere uymayan kelimelere de tazmîn, te'vîl, hazif ve benzeri çözümlerle mantikî cevaplar aramışlardır. Ancak bu yollarla da izah edilemeyen söz konusu kelimeler, nihai olarak şâz olarak değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada şâz olgusunun ne olduğu, nahiv ilminde nasıl bir değer ifade ettiği, hangi kısımlardan oluştuğu, şâz kelimenin arka planında hangi sebeplerin yattığı ve şâz olgusu noktasında nahivciler arasında ne tür görüş ayrılıklarının bulunduğu değerlendirilmiştir. Arap dilinde nicelik noktasında önemli bir yerde bulunan şâz olgusuna işaret edildiği gibi çeşitli açılardan ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Arapça, Nahiv, Şâz, Kıyâs.

Abstract

The Arab community, which had previously lived in dispersed tribes, entered into a process of institutionalization and systematization in the social, political and economic terms with the advent of Islam. In this way, the Arab society entered the process of nationalization; following the social, political and economic institutionalization, it also entered into a cultural working process to record its language and culture. The starting point of this situation was the phenomenon mistake which was seen with the spread of Islam. For this purpose, grammar scholars who put forward the syntax bases based on the expressions of the Qur'an, hadith, poetry and prose have benefited from the principles of nahvî cares and the use of Arabic language as the source. They also sought logical answers with compensation, compensation, and similar solutions to words that did not comply with these basic principles. However, these words, which cannot be explained in these ways, are ultimately considered as poets. In this study, what is the phenomenon of Shâdh, how it expresses value in nahiv science, which parts it consists of, what reasons lie in the background of the word, and what kind of differences between the grammar scholars point in the case of shâdh phenomenon is mentioned. As pointed out to the phenomenon of shâdh, which is important in the point of quantity in the Arabic language, light has been shed from various angles.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic, Nahiv, Shâdh, Kıyâs

Giriş

Filologlar tarafından incelenen, hakkında çeşitli çalışmalar yapılan ve en ince detaylarına kadar irdelenen dillerden biri de Arap dilidir. Nitekim Arap dil tarihine yakından bakıldığında özellikle İslam dinine sonradan giren farklı toplumların sağlıklı bir şekilde Arapçayı konuşma ve Kur'ân'ı okuyabilme noktasındaki ihtiyacını karşılamak için birçok Arap filoloğunun hicri ikinci asırdan itibaren Arapçanın temel ilke ve kurallarını ortaya koyma bağlamında ciddi çalışmaları olduğu görülmüştür.

Değinen çalışmalarda öncü bir rol oynayan Basra nahiv ekolüne mensup dil âlimleri, bu manada Kur'ân, hadis, şiir ve nesirdeki ahenk ve düzeni inceleyerek temel ilke ve kurallar oluşturmaya çalışmışlardır. Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 69/688) ile başlayan bu süreç sonradan gelen birçok Basralı nahiv âlimi ile devam etmiştir. Basra dil ekolünden sonra ortaya çıkan ve onların bu manadaki nahiv çalışmalarına katkıda bulunan Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs ekollerinin nahvin geliştirilmesi noktasındaki girişimleriyle Arap grameri sağlam mantıkî temellere oturmuştur.¹

Yukarıda değinen ekoller; kıyâs, nakil, icmâ' ve ıstihâb gibi temel bazı istidlâl vasıtalarıyla nahiv kaidelerine ulaşmaya çalışmışlardır. Söz konusu istidlâl vasıtaları, işaret edilen ekoller tarafından genel manada dikkate alınmasına rağmen bazı ayrıntılar noktasında ise farklı uygulamaların olabildiği görülmüştür.² Zira özellikle nakil delili bağlamında Basra ekolü dilcileri daha müteşeddid davranırken Kûfîler oldukça mütesâhil bir yol izlemişlerdir.

Gerek Basra gerek Kûfe gerekse de diğer nahiv ekollerinin çalışmaları, nahiv ilmini mantıkî bir temele oturtma ve temel kaidelere bağlama hedefine yönelik olmuştur. Bu sebeptendir ki bu çalışmaların sonucunda binlerce kendi içinde tutarlı nahiv kuralı ortaya çıkmıştır. Bu temellere oturmayan kelime, terkip ve ifadeler de te'vîl, tazmîn, hazif, takdir, zarûrât, ziyâde, istitâr ve daha başka yollarla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yollarla da bir türlü mantıkî bir temele oturtulamayan kelimeler şâz olarak değerlendirilmiştir.

Kıyâs ve Arap dil kullanım kriterlerine uymaması sebebiyle şâz olarak ifade edilen söz konusu kelimeler, nesir edebî türünden daha ziyade şiirde -özellikle de câhiliye şiirinde - bulunmaktadır. Öte yandan şâz kelimelerin daha çok sarfta mı nahivde yoğunlaştığına bakıldığında bunların çoğunlukla sarf konularına ilişkin olmakla beraber önemli bir bölümünün diğer gramer konularıyla ilgili olduğu görülmüştür.³

Nahiv kaidesine uymayan şâz bir kelime, her ne kadar kural dışı olarak değerlendirilmişse de nahiv âlimleri tarafından toptancı bir bakış açısıyla önemsiz görülüp bir tarafa itilmemiştir. Aksine üzerinde kafa yorulmuş, nahvin temel ilkelerine uyup uymama noktasında çeşitli kısımlara bölünmüş ve bu kısımlardan bazıları nahvin anlaşılmasında önemli görülmüştür. Gramerin farklı bir yönüne ışık tutması hedefiyle kaleme alınan bu çalışmada şâz konusu, sistematik bir dille çeşitli açılardan irdelenmeye çalışılmıştır.

1. ŞÂZ KAVRAMI

يشد fiilinin ism-i fâili olan şâz kelimesi, sözlükte benzerlerinden ayrılan, çoğunluğa muhalefet eden, ender bulunabilen ve dağılıp uçuşan gibi ayrışmaya dayalı muhtelif anlamlara

¹ Nahiv ekolleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahvi*, 3. Baskı (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.).

² Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 7. Baskı (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 163-164.

³ Soner Gündüzöz, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 384; Mehmet Faruk Toprak, "Klasik Arap şiir ve Nesrinde Kural Dışı Kullanımlar (I)" *Ekev Akademi Dergisi* 10 (Kış 2002), 214.

gelmektedir.⁴ Bu kelimenin nahiv ilmindeki terim anlamına bakıldığında Bağdat nahiv ekolünün önemli âlimlerinden İbn Cinnî'nin (ö.392/1002) "Şâz, aynı nitelikteki diğer kelimelerin tâbi olduğu hükümlere uymayan kelimedir."⁵ şeklinde tanımlandığı görülmüştür. Bu tanım, efrâdını câmi', ağıyârını mâni' bir tanımdır.

Şâz kavramına kapsayıcı bir tanımda bulunma noktasında öncü bir rol oynayan İbn Cinnî, daha sonra gelen nahiv âlimlerine bu anlamda kaynak olmuştur. Zira İbn Cinnî'den önce yaşamış olan nahiv âlimlerinin şâz kavramına herhangi bir tanım getirmedikleri ve bu noktada şâz kavramını muttarid (kıyâs ve Arap dil kullanımına uygun) kavramının karşısında konumlandırmakla yetindikleri görülmüştür.⁶ Basra nahiv ekolünün önemli âlimlerinden Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) "هذا ما شذَّ فأُبدِل مكان اللام الياء لكراهية التضعيف وليس بمُطَرَّد" (Bu şâz konusudur. Taz'îf durumunun oluşmaması için lâmu'l-fiil, yâ harfine tebdil edilmiştir. Bu da muttarid durumunun dışında gerçekleşmiştir) şeklindeki sözü bu anlamda örnek olarak gösterilebilir.

Şâz kelimesinin nahiv terimi olarak kullanım sürecine yakından bakıldığında böyle bir durum için ilk olarak *muhâlefet* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. İlgili kullanımın mimarı olan Arap dilinin ilk filologlarından Ebû 'Amr el-'Alâi (ö.154/771), şâz kavramının yerine muhalefet kavramını tercih etmiştir.⁸ el-'Alâi'den sonra gelen Sîbeveyhi ise ilk defa şâz kavramını kullanmıştır. Miladi X. yüzyıla gelindiğinde yukarıda işaret edildiği gibi bu kavram, İbn Cinnî tarafından kendisinden sonra gelenlere de kaynak olacak şekilde tanımlanmıştır.

Her ne kadar muttarid kavramının karşısında genel anlamda şâz kelimesi kullanılmışsa da birçok defa kendisinden şâz kavramının mefhumu kastedilen غير الفصيح, القليل, العيب, النادر, المنكر, القبيح, الرديء, الخطأ, الفاسد, المحال, المعدول, المحدود, المحفوظ, ما يحفظ, ليس بمطررد, غير القياس, الضعيف, المشكوك, الغريب, الحوشي gibi çeşitli kelimeler de kullanılmıştır.⁹

Yukarıda değinilen kelimeler, ilk dönem nahiv âlimleri tarafından aynı anlamda kullanılırken daha sonra gelen bazı nahiv âlimleri tarafından belli bazı nüanslara bağlı olarak kullanılmıştır. Bu noktada öne çıkan nahiv âlimlerinden İbn Hişâm (ö.218/833), şâz kavramıyla aynı anlamda kullanılan söz konusu kelimelerin kıyâs ve Arap dil kullanımına uygun olma seviyesine göre küçük nüanslarla birbirinden ayırdığını belirtmiştir.¹⁰ Bu anlamda konunun biraz daha detaylandırılması için şâz, nâdir ve zaîf kavramları arasında bulunan farka işaret edilebilir. Şâz kavramı, muttarid bir şekilde kullanılan kıyâsa aykırı kelimeler için kullanılırken *nâdir* kavramı, az kullanılan kıyâsa uygun kelimeler için kullanılmıştır. *Zaîf* kavramı ise Arap dil isti'mâlinde varlığı tam olarak ispatlanamamış kelimeler için kullanılmıştır.¹¹

Zarûrât kelimesi, işaret edilen kelimelerden ince bir farkla ayrılmaktadır. Zira vezin ve kâfiyenin korunması için şâirin yapmak zorunda kaldığı kural dışı uygulama şeklinde tanımlanan zarûrât kavramı, sadece şîrdeki şâz durumlar için kullanılmaktadır. Zarûrâtı,

⁴ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, tah: Muhammed Ali Neccâr, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 2006), 1: 96-97; Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1. Baskı (Beirut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbû'ât, 2005), 2: 1997.

⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 97.

⁶ Hüseyin 'Abbâs er-Rifâyi'a, *Zâhîretü's-şüzûz fi's-sarfi'l-Arabî*, 1. Baskı (Ammân: Dâru Cerîr, 2006), 23.

⁷ Ebî Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2. Baskı (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1982), 4: 424.

⁸ Rifâyi'a, *Zâhîretü's-şüzûz fi's-sarfi'l-Arabî*, 23.

⁹ Atiyye Muhammed 'Atiyye Abdullah, *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*, (Doktora Tezi, Ummu'd-Dermân Üniversitesi, 2008), 46-50; Rifâyi'a, *Zâhîretü's-şüzûz fi's-sarfi'l-Arabî*, 19-21.

¹⁰ Abdurrahman Celâleddin es-Suyûtî, *el-Müzhîr fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986), 1: 234.

¹¹ İhâb Hemmâm Hemmâm eş-Şivî, "Mufârakâtün nahviyye fi itrâdî'l-kâideti ve şüzûzihâ", *Câmi'u'l-Kurâ Üniversitesi dil ve edebiyat dergisi*, 10 (Mayıs 2013), 131.

şiiirdeki kâfiyenin bozulmaması için şâire verilmiş bir hak olarak gören Sîbeveyhi, bu noktada “Nesirde caiz olmayan bazı şeyler, şiiirde caizdir.”¹² şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Zarûrât şemsiyesi altında şâire geniş bir alan sunan Sîbeveyhi'nin aksine İbn Cinnî, bu manadaki şâz bir kelimenin Arapların kullanımına uygun olmasa da kıyâsa uygun olması gerektiğini belirterek¹³ ilgili alanı oldukça daraltmıştır.

2. MUTTARİD KAVRAMI

Şâz kavramına ilişkin gerekli bilgiler verildikten sonra bu kavramla yakın bir ilişki içerisinde olan muttarid kavramına değinmek ve önemine işaret etmek konunun bir bütün olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zira “Eşya zıddıyla kaimdir.” kuralında işaret edildiği gibi bir şey zıddıyla daha iyi tanımlanabilir.

Değinilen gaye ile ilgili kavrama bakıldığında sözlükte arta arda gelme, bir düzen içerisinde birbirini izleme ve aynı minvalde hareket etme anlamına geldiği, nahiv ıstılahında ise nahiv kurallarını belirleyen kıyâs ve isti'mâle (Arap dil kullanımına) uygun kelime şeklinde tanımlandığı görülmektedir.¹⁴ Bu tanımda görüldüğü üzere muttarid kavramı; kıyâs ve isti'mâl gibi iki temel unsura dayandırıldığı görülmüştür.¹⁵ İşaret edilen öneme binaen şâz kavramıyla da bağlantısı bulunan bu iki unsurun detaylandırılması yerinde olacaktır.

2.1. Kıyâs

Sözlükte bir şeyin diğeri bir şeyle ölçülmesi anlamında olan kıyâs, nahiv ıstılahında ise Araplardan daha önce nakledilmemiş bir kelimenin, nakledilmiş kelimeye tâbi kılınması şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶ Nakledilmiş kelimedenden kasıt tevatür yoluyla fâsîh Araplardan aktarılan, nakledilmemiş kelimedenden kasıt ise gramer açısından daha önceki fâsîh kelimelere göre düzenlenmiş ve farklı dönemlerde ortaya çıkmış kelimelerdir. Örneğin Araplar eskiden beri meslek anlamı bildiren birçok fiilin mastarını زراعة, سقاية, حراسة, تجارة gibi kelimelerde görüldüğü üzere فعالة kalıbında zikretmişlerdir. Daha sonra ortaya çıkan ve herhangi bir mesleğe işaret eden صحافة, طباعة gibi kelimeler de eski fâsîh kelimeler taklid edilerek inşa edilmiştir. Diğeri bir örnek olarak غسالة, سيارة, ثلاجة gibi ism-i alet kalıbındaki kelimeler, قداحة gibi tarihi geçmişi olan ism-i aletlere kıyasla oluşturulmuştur.¹⁷

Kıyâs, diğeri alanlarda olduğu gibi nahiv alanında da asıl (el-makîsü 'aleyhi), fer' (el-makîs), illet ve hüküm olmak üzere dört temel ilke üzerine kurulmuştur. Kıyâsın bu ilkelerinden hareketle pek çok nahiv kaidesi tespit edilmiştir. Kıyâs konusunun daha iyi anlaşılması için irabına kıyâsla ulaşılanlardan biri olan naib-i fâil konusu örnek olarak verilebilir. Şöyle ki fâilin merfû oluşu herkesçe müsellemler bir durumdur. Nâib-i fâil de tıpkı fâil gibi fiil için müsnedün ileyh olması sebebiyle o da merfû olmuştur. Kıyâs ilkelerinin tatbiki bağlamında konuya

¹² Ebû Saîd es-Seyrâfi el-Hasan b. Abdillâh b. el-Merzibânî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, tah: Ahmed Hasan Mehmedî – Ali Seyyid Ali, 1. Baskı (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 1: 188.

¹³ Abu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, tah: Abdulhamîd Hindâvî, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000), 331; es-Seyrâfi, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, 1: 188. Şiiirdeki zarûrât durumu için ayrıca bk. Mehmet Faruk Toprak, “ez-Zarûrât-i şii'riyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 138-140.

¹⁴ İbn Cinnî, el-Hasâis, 1: 97.

¹⁵ Sadık Türker, “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyâs Ve Temelleri”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 1 (Mart 2007), 176.

¹⁶ Ebu'l-Berakât Abdurrahman Kemâluddîn b. Muhammed el-Enbârî, *el-İ'râb fi cedveli'l-i'râb ve lüme'u'l-edille*, tah: Saîd el-Afgânî, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1971), 93.

¹⁷ Muhammed Hasan Abdülaziz, *el-Kıyâs fi'l-lugati'l-Arabiyye*, 1. Baskı (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1995), 19; Nahiv ilmindeki daha farklı kıyas örnekleri için ayrıca bk. Abdulkadir Kışmîr, *Arapçada Kıyas ve Basra İle Kûfe Dil Ekollerindeki Rolü* (Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018)

yaklaşıldığında nâib-i fâilin fer', fâilin asıl, fiilin nâib-i fâile isnat olunması illet ve nâib-i fâilin de merfû oluşu hüküm olduğu görülmektedir.¹⁸

Nahiv kaidelerinin düzenlenmesinde önemli bir işleve sahip olan kıyâs, nahiv âlimleri tarafında oldukça önemsenmiştir. Zihnî bir istidlâl yöntemi olan kıyâs, bir taraftan nahiv hükümlerini oluşturmada bir taraftan mevcut hükümleri düzeltmekte bir taraftan da ilgili hükümleri mantikî temellere yerleştirmektedir. Kıyâs, nahiv kurallarının tespit edilmesi ve gerekçelendirilmesinde başvuru olan önemli bir yöntem olduğundan dolayı Kûfe ekolünün önemli âlimlerinden olan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö.189/805) tarafından nahiv ilminin esas kaynağı olarak görülmüştür.¹⁹ Daha sonra kendisine işaret edileceği gibi Kîsâî, kıyâsa verdiği önemi kıyâsa kaynaklık eden Arap dil isti'mâline vermemiştir. Bu sebeptendir ki Arap dil isti'mâline uymayan birçok kelimeyi kaynak olarak kabul etmiştir.

Nahiv ilmine yeni kalıp ve terkipler kazandırarak ve mevcut olanları da koruyarak söz konusu ilmi zenginleştiren kıyâsın, yapılan yeni bilimsel çalışmalarla dil oluşumunun da temeli olduğu görülmüştür. Gerek dilin zenginleşip gelişmesinde gerekse de korunmasında kıyâsın sahip olduğu önemden dolayı Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö.328/940), Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), İbn Cinnî ve daha birçok nahiv âlimi tarafından kıyâsın sözü edilen önemine güçlü ifadelerle atıfta bulunulmuştur.²⁰

2.2. İsti'mâl

İbn el-Enbârî, isti'mâlden tevatür yoluyla gelen fâsîh Arap kelamının anlaşılması gerektiğini, bunun dışında kalan kelamın ise delil olma noktasında ihtilaflı olduğunu belirtmiştir.²¹ Bu anlamda da Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve Arapların nesir ve şiirlerine işaret edilebilir. Kur'ân, nahiv kaidelerini temellendirmede en sağlam kaynaktır. Kur'ân'ın farklı kıraatları da belli şartlar²² kapsamında sağlam bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Nahiv kaidelerinin belirlenmesinde Kur'ân'dan sonra en sağlam kelimeler olarak görülen hadisten kasıt, sübutu kat'î olan Hz. Peygamberin sözleri, gönderdiği mektuplar ve düşmanlarıyla yaptığı yazılı antlaşmalardır. Öte yandan hadislere fesâhat noktasında bakıldığında Hz. Peygamberin âlimler tarafından Arapların en fâsihi olarak kabul edildiği görülmektedir.²³

Kur'ân ve hadisten sonra nahiv kurallara kaynaklık teşkil eden üçüncü bir unsur da tevatür olarak gelen Arap şiir ve nesridir. Arapların divânı olarak şiire işaret eden Hz. Ömer, bu manada şiirin haiz olduğu önemi vurgulamak istemiştir. Zira Arapların tarihî bilgilerini, önemli günlerini, sevinçlerini, hüzünlerini ve davranış biçimlerini ilgili divanda bulmak mümkündür. Şifâhî olarak aktarılan söz konusu Arap kelamının önemli bir bölümü zamanla unutulmuştur. Bu duruma işaret eden Ebû 'Amir b. el-'Alâ, "Arap kelamından az bir bölümü size ulaşmıştır. Şayet tümü ulaşsaydı büyük bir ilim ve pek çok şiire sahip olacaktınız." demiştir. Kaybolan Arap kelamının önemli bir bölümü nesir türü olduğundan dolayı nahiv âlimleri çoğunlukla şiirle istişhâdda bulunmayı tercih etmişlerdir. Nahiv kaidelerinin istişhâdı için kullanılan şiirlerin kırk bin beyit civarında olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla kullanılan şiirlerin belirli

¹⁸ el-Enbârî, *el-İ'râb fi cedveli'l-i'râb ve lüme'u'l-edille*, 93.

¹⁹ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. Baskı (Haleb: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1965), 2: 164.

²⁰ Detay için bk. 'Atiyye Abdullah, *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*, 41- 48.

²¹ el-Enbârî, *el-İ'râb fi cedveli'l-i'râb ve lüme'u'l-edille*, 81.

²² Sözü edilen şartlar; ilgili kıraatin mütevatir, Osmanî hattına mutabık ve Arapça dil yapısına bir açıdan da olsa uygun olması şeklindedir. (Muhammed Hân, *Usûl'n-nahvi'l-Arabî*, (Biskra: Matbaatu Câmi'ati Muhammed Haydar, 2012), 29-30; Sa'îd Câsim ez-Zubeydî, *el-Kıyâs fi'n-nahvi'l-Arabî*, 1. Baskı ('Ammân: Dâru'ş-Şurûk, 1997), 96.

²³ Detay için bk. Mutîr b. Huseyin el-Mâlikî, *Mevkîfu ilmi'l-lugati'l-hadîs min usûli'n-nahvi'l-Arabiyyi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, 2002).

şartlara sahip olması istenilmiştir. Sözü edilen şiirler, Câhiliye dönemi şairlerinden 'Adî b. Rabî'a b. Hâris et-Tahlibî el-Muhelhel'den (ö. 525) başlayıp İbrahim b. Herme'ye (ö. 792) kadar uzanan ve fesâhat dönemi olarak isimlendirilen zaman dilimine ait olunması, söyleyeni bilinmesi ve (Basra ekolü dilcilerinin öne sürdükleri bir şart olarak) genel nahiv kurallarına uygun olması gerektiği ifade edilmiştir.²⁴

3. ŞÂZ OLGUSUNUN KISIMLARI

Şâz kelimelere yakından bakıldığında onların gerek kıyâsa gerekse de kıyâsa temel teşkil eden Arap dil isti'mâlîne uymadıkları görülmüş ve bu sebeple muttarid şeklinde isimlendirilen düzenli Arap kelamı dışında değerlendirilmiştir. İşaret edilen şartları tamamıyla karşılamadığı için şâz olarak değerlendirilen sözü edilen kelimeler, ihlal ettiği kurala göre nahiv âlimleri tarafından kıyâsa uygun ancak kullanıma muhalif, kıyâsa muhalif ancak kullanıma uygun ve hem kıyâsa hem de kullanıma muhalif olmak üzere üç farklı kısma ayrılmıştır.

3.1. Kıyâsa Uygun Ancak Arap Dil Kullanımına Muhalif Şâz Kelimeler

Kıyâsa uygunluk arz edip Arapların dil kullanımına uymayan isim ve fillerden bazı şâz kelime örnekleri bulunmaktadır. Bu konuda İbn Cinnî, Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) ve Ebû Bekir Muhammed İbnü's-Serrâc (ö.316/929) gibi nahiv ilminin önde gelen âlimlerinin de değindiği يَدْعُ ve يَدْرُ fiillerin mâzi sîgaları örnek olarak gösterilebilir. Şöyle ki sarf ilminin iştikâk kaidesine göre muzârisi bulunan her fiilin mâzi sîgası da bulunmalıdır. Ancak mezkûr fiillerin muzârisini kullanan Araplar, وَدَعَ ve وَدَرَ şeklindeki mâzi sîgalarını pek kullanmamışlardır. Bu durumda işaret edilen وَدَعَ ve وَدَرَ fiilleri her ne kadar kıyâsa uygun olsa da Arap dil kullanımında nadiren bulunduğundan dolayı şâz olarak değerlendirilmiştir.²⁵ İşaret edilen nadir kullanıma Ebu'l-Esved'in remel bahrine ait şu şiiri ile işaret edilebilir:

لَيْتَ شِعْرِي عَنْ خَلِيلِي مَا الَّذِي غَالَهُ فِي الْحُبِّ حَتَّى وَدَعَهُ²⁶

Şeşke arkadaşımı sevgiden vazgeçiren o önemli şeyin ne olduğunu bilseydim.

Şâz olarak değerlendirilen وَدَعَ fiili, şiirde bulunduğu gibi bazı şâz kıraatlerde de yer almıştır. Ancak pek çok ihtilafli konu gibi nadir olarak kullanılan bu kelimeye ilişkin de farklı görüşlerle karşılaşmak mümkündür. Zira bazı âlimler, bu kelimenin Mucâhid b. Cebr (ö.103/721), 'Urve b. Zübeyr (ö.94/713) ve Mukâtil b. Süleymân (150/767) gibi kıraat imamları tarafından okunduğunu ve bazı şiirlerde de kullanıldığını söyleyerek²⁷ bu kelimenin tamamen terk edilmediğini en kötü ihtimal ile az kullanıldığını ifade etmeye çalışmışlardır.

3.2. Kıyâsa Muhalif Ancak Arap Dil Kullanımına Uygun Şâz Kelimeler

Kıyâsa muhalif olduğu halde Arap dil kullanımında yer alan birçok şâz kelime bulunmaktadır. Bunların bazıları اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَصَوَّبَ، اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَسْتَسِبَّ kelimeleridir. Arap dil kullanımında görülen bu fiiller, kıyâsa göre اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَصَابَ، اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَسْتَسِبَّ şeklindeki bir i'lâl ile kullanılmalıydı. Zira kıyâsa göre اسْتَسْتَسِبَّ، اسْتَسْتَسِبَّ örneklerinde de görüldüğü üzere illet harfinin harekesi kendisinden önce bulunan sahîh harfe verilir ve ilgili illet harfi aktarılan harekeye uygun vâv veya yâ harfine dönüştürülür.²⁸

²⁴ Detay için bk. Mâlikî, *Mevkifu ilmi'l-lugati'l-hadis min usûli'n-nahvi'l-Arabiyyi*.

²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 99.

²⁶ Ebû Saîd el-Hasan es-Sukkerî, *Dîvân Ebi'l-Esved ed-Duelî, tah: eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn*, (Lübnân: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1998), 350.

²⁷ Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *Esâsu'l-kıyâs*, tah: Fehd b. Muhammed es-Serhânî, (Riyâd: Mektebetü'l-'Abîkan, 1993), 9.

²⁸ Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi 'ilmi's-sarf*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 378; Hasan İbrahim el-İştîvî, "eş-Şâz 'ani'l-kıyâsi'n-nahvî fi irtisâfi'd-darbi li Ebî Hayyân el-Endelüsî", *Mecelletü'l-buhûsi'l-akâdemiyye*, 11 (Ocak 2018), 53.

Kıyâs noktasında şâz görülen yukarıdaki kelimelerden استحوذ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ “ استحوذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ ” âyetinde (Mucâdele 58/19) yer almıştır. Öte yandan bu kapsamdaki şâz kelimelerden يُسْتَحْوَلُ fiili de ez-Züheyr b. Ebî Selmâ'nın (ö. /609) divanında tavîl bahrine ait şu şiirle yer almıştır:

هُنَالِكَ إِذْ يُسْتَحْوَلُ الْمَالُ يُحْوَلُوا وَإِنْ يُسْأَلُوا يُعْطُوا وَإِنْ يُبَسَّرُوا يُغْلُوا²⁹

Kendilerinden herhangi bir mal istenildiğinde onlara verilir, kumar oynadıklarında ise yüksek miktar üzere oynarlar.

Şiirde kendisine yer verilen meçhul durumdaki يستحوّل fiili, sarf i'lâl kuralı doğrultusunda tıpkı يُسْتَحَارُ, يُسْتَطَاعُ, يُسْتَقَامُ fiillerinde olduğu gibi يُسْتَحَالُ şeklinde olmalıydı. Ancak işaret edilen i'lâl kuralına uymaması sebebiyle şâz olarak değerlendirilmiştir.

Nahiv âlimleri, kriterlerine uymadığı için bu kapsamdaki kelimeleri şâz olarak değerlendirmelerine rağmen onları tamamen yanlış kelimeler şeklinde görmemişlerdir. Bu tür kelimeleri fasîh kelime kategorisinde değerlendiren nahiv âlimleri, bunların kendi içerisinde delil olarak gösterilebileceğini ancak başka kelimelerin onlara kıyâslanamayacağını belirtmişlerdir.³⁰

3.3. Hem Kıyâsa Hem de Arap Dil Kullanımına Muhalif Şâz Kelimeler

Gerek kıyâsa gerekse Arap dil kullanımına aykırı bir şekilde oluşmuş çeşitli kelimeler vardır. Bu kapsamdaki şâz kelimelerden biri başında ال bulunan جَدَّعٌ fiilidir. Bu kelimeye kıyâsa aykırılığı noktasında bakıldığında ismin özelliklerinden biri olan ال takısı aldığı görülmektedir. İşaret edildiği üzere isme has olan bu özellik, hiçbir zaman fiilde bulunmamalıdır. Mezkûr kelimeye Arap dil kullanımını noktasında bakıldığında ise onun sadece tavîl bahrine ait şu şiirde yer aldığı görülmüştür:

يَقُولُ الْحَيُّ وَأَبْغَضُ الْعُجْمِ نَاطِقًا إِلَى رَبَّنَا صَوْتُ الْحِمَارِ الْيُجَدَّعِ³¹

O çirkin konuşuyor. (Unutmasın ki) Allah'a en çirkin gelen hayvan sesi, burnu ve dudakları kesilmiş eşeğin sesidir.

İsmin özelliklerinden olan ال takısının başında yer aldığı bir diğer fiil de يتَّقَعُ örneğidir. جَدَّعٌ fiili gibi ال harfini kabul eden يتَّقَعُ fiili, bu kabulü kıyâs ve Arap kullanımına aykırı bir şekilde yaptığından dolayı şâz olarak değerlendirilmiştir. يتَّقَعُ fiilinin ال takısını kabul ettiği örnek ise tavîl bahrine ait şu şiirdir:

وَيَسْتَخْرِجُ الْيَرُوعَ مِنْ نَافِقَائِهِ وَمِنْ جُحْرِهِ بِالشَّيْحَةِ الْيَتَّقَعِ³²

O, (öyle kurnaz ki) çöl faresini labirent misali yuvasından çıkarır.

Gerek kıyâs gerekse Arap dil kullanımına aykırı olmaları sebebiyle şâz olarak nitelendirilen bu fiillerin dışında şâz kabul edilen bazı isimler de bulunmaktadır. مسك مدووف, ثوب مصوون, مسون kelimelerinde yer alan مصوون ve مدووف kelimeleri zorunlu olarak i'lâle uğramak suretiyle

²⁹ Bu şiir, Züheyr b. Ebî Selmâ'nın divânında وَإِنْ يُسْأَلُوا يُعْطُوا وَإِنْ يُبَسَّرُوا يُغْلُوا rivayeti şeklinde geçmektedir. Ancak bunun dışındaki birçok eserde ise yukarıda belirtilen şekildedir. (Ali Hasan Fâ'ûr, Dîvân Züheyr b. Ebî Selmâ, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 86; İbn Cinnî, el-Hasâis, 1: 98.)

³⁰ Dekûrî Mâsîrî, "Tabrikâtü'l-ittirâdi ve'ş-şuzûzi 'inde Ebi'l-Berakât el-Enbârî", Mecelletü'l-Câmi'ati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, 11 (Aralık 2015), 646; Yahya Abdulmecîd Abdullah Ebû Muhâdî, eş-Şâz ve'd-darûra fi kitâbi'l-muktadab li'l-Mubberred, (Doktora Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2019), 75.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, el-Uşûl fi'n-nahvi, tah: Abdulhuseyin el-Fetlî, 3. Baskı, (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1997), 57; Radiyuddin Muhammed el-Hasan el-Esterâbâdî, Şerhu kâfiyeti b. el-Hâcib, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 97.

³² el-Esterâbâdî, Şerhu kâfiyeti b. el-Hâcib, 96.

ve مدوف şeklini alması gerekmektedir.³³ Zira ecvefu'l-vâvî olan sulâsî fiiller, ism-i mef'ul kalıbına getirilince bu tür fiillerdeki vâv'ın harekesi kendisinden önceki harfe verilir ve o vâv harfi hazf edilir. Hazf edilen bu vâv Sîbeveyhi'ye göre mef'ul vâv'ıdır. Çünkü mef'ul vâv'ı zâittir. Zâit olan harfin hazf edilmesi, asıl olan harfin hazf edilmesinden daha evlâdır. Bu durumda yukarıdaki kelimelerin vezni, مُفْعَلْ şeklindedir. Ancak Ahfeş, hazfedilen harfin 'ayne'l-fiil vâv'ı olduğunu ifade etmiştir. Zira 'ayne'l-fiil vâv'ın hazfi çeşitli durumlarda vuku bulmaktadır. Öte yandan mef'ul vâv'ı ise kelimenin ism-i mef'ul olduğuna dair bir işarettir. İşaretin de hazf edilmesi, kelimenin aidiyeti ile ilgili karışıklığa yol açmaktadır.³⁴ Ahfeş'in bu noktadaki görüşünden hareket edildiğinde sözü edilen kelimelerin vezni مَفْعُولْ şeklindedir. Sîbeveyhi, her ne kadar Arap dil gramerinde bir otorite olarak kabul edilse de bu konudaki uygulamaya bakıldığında Ahfeş'in görüşünün ilmi çevrelerde daha çok tercih edilmiştir.

4. ŞÂZ OLGUSUNUN NEDENLERİ

İlk dönem nahiv âlimleri dâhil günümüze kadar birçok Arap dil âlimi, şâz olgusunu irdeledikleri gibi her hangi bir kelimeyi bu duruma iten sebeplere de yoğunlaşmışlardır. Bazı nahiv âlimleri, kaleme aldıkları kitaplarında bu konuyu müstakil bir bölüm olarak ele alırken bazıları da satır arasındaki işaretlerle yetinmişlerdir. Bazen bir sebebin bazen de birden çok sebebin kelimeyi şâz haline getirdiğini dile getiren nahivciler, şâz olgusunun temel nedenlerinin tahfîf (kolaylaştırma), ref'u'l-iltibâs (karışıklığı ortadan kaldırma), kesretu'l-isti'mâl (yoğun kullanım), ez-zarûrâtü's-ş-i'riyye (şiiirdeki zorunlu durumlar), el-hamlu 'ala'l-ma'nâ (manaya atfetme), el-hamlu 'ala'n-nazîr (benzerlerine atfetme) ve el-hamlu 'alâ lugâti ba'di'l-akvâm (bazı kabilelerin dil farklılıklarına atfetme) olduğunu belirtmişlerdir.³⁵

Kelimeleri kıyâsın dışına çıkarıp şâz olmaya iten yukarıdaki sebeplere yakından bakıldığında bazıların bu manada birçok kelimeyi etkilediği görülürken bazıların da nispeten daha az kelimeyi etkilediği diğer bir ifadeyle şâz olmaya ittiği kelimelerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Burada kelimenin şâz olarak değerlendirilmesine sebep olan söz konusu faktörlerin etkinlik oranından hareketle önemli görülen tahfîf ve ref'u'l-iltibâs sebepleri üzerinde durulacaktır.

4.1. Tahfîf

Her hangi bir kelimenin şâz olmafsına birçok sebebin neden olabileceğini belirten nahiv âlimleri, bu faktörler arasında özellikle tahfîfe işaret etmişlerdir. Kelimedeki ağırlığı izale etme şeklinde tazahur eden tahfîf sebebi, el-Halil b. Ahmed (ö.175/791) dahil ilk dönem dilcilerin önemli bir bölümü tarafından şâz kelimelerin temellendirilmesinde güçlü bir argüman olarak kullanılmıştır.³⁶

Tahfîf amacıyla yapılmış şâzlara yer veren el-Halil b. Ahmed, bu noktada أمس لقيته örneğini vermiştir. أمس لقيته ifadesinin aslında بالأمس لقيته olduğunu dile getiren el-Halil b. Ahmed, tahfîf amacıyla harf-i cer ve ma'rifelik edatının silindiğini belirtmiştir. Söz konusu ifadenin neden şâz olarak değerlendirildiğine de değinen el-Halil b. Ahmed, harf-i cer ve mecûrun tek kelime olarak görüldüğünü dolayısıyla birinin hazfedilmesini kelimeyi şâz olmaya ittiğini belirtmiştir.³⁷ Öyle anlaşılıyor ki el-Halil b. Ahmed أمس kelimesini mu'rab olarak kabul

³³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 98.

³⁴ Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Taftâzânî, *Şerhu's-sa'd 'alâ tasrîfi'l-İzî*, 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011), 181.

³⁵ Rifâyi'a, *Zâhîretü's-ş-şüzûz fi's-sarfî'l-Arabî*, 32; Şâz nedenleri ile ilgili detay için bk. Abdulfettâh Hasan Ali el-Becce, *Zâhîretü kıyâsî'l-haml fi'l-lugati'l-Arabiyyeti*, 1. Baskı ('Ammân: Dâru'l-Fikr, 1998)

³⁶ 'Atiyye Abdullâh, *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*, 65.

³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2: 162-163.

ettiğinden dolayı bu kelimenin işaret ettiği şekilde mecrûr olduğunu savunmuştur. Ancak nahiv âlimlerinin bu konudaki görüşlerine bakıldığında neredeyse tümünün belirtilen kelimenin zaten kesre üzere mebnî olduğunu belirttikleri görülmektedir.

Yukarıdaki örneğin yanında Arap dilinde tahfif amacıyla yapılmış birçok şâz kelimeyle karşılaşmak mümkündür. Tahfif amacıyla yapılmış şâz kelimelere *ظَلَّتْ* ve *مَسَّتْ* fiilleri örnek olarak gösterilebilir. Aslı *مَسِسَتْ* ve *ظَلَّلَتْ* olan bu fiiller, nahvi kıyâsa mugayir bir şekilde tahfif amacıyla birer harfleri silinmiştir. İşaret edilen tahfif hedefi için bazı kelimelerde harf silinirken bazılarında da ilgili harf, başka bir harfe dönüştürülmüştür. Bu manada *أَمَلَيْتُ* fiilini örnek gösteren nahiv âlimleri, bu kelimenin aslında *أَمَلَّتُ* olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸

4.2. Ref'u'l-iltibâs

Şâz kelimelerin ortaya çıkmasının diğer güçlü bir nedeni de ref'u'l-iltibâs olgusudur. Ref'u'l-lebs, emnu'l-lebs, emnu'l-iltibâs, havfu'l-lebs ve havfu'l-iltibâs gibi farklı isimlerle de anılan ref'u'l-iltibâs, nahiv istilâhında arzu edilmeyen anlamların ortaya çıkmasını engellemesi şeklinde tanımlanmaktadır.³⁹

Tahfif olgusu gibi ref'u'l-iltibâs da nahvin erken dönemlerinden bu yana nahiv âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur. Kelimenin şâz olmasına yol açmasına rağmen muhtemel anlam karışıklığını gidermek için başvuru olan ref'u'l-iltibâs olgusu, ilk dönem nahiv âlimleri arasında özellikle Sîbeveyhi tarafından ele alınmıştır. Bu kapsamda *مَسْجِد* kelimesiyle konuya işaret eden Sîbeveyhi, bu kelimenin kıyâs gereği *مَسْجِد* kalıbında olması gerektiğini ifade etmiştir. Zira 'ayne'l-fiil harfi ötre veya üstün olan muzâri fiillerinin ism-i zaman ve ism-i mekân sîgaları *مَفْعَل* kalıbındadır. Muzâri fiili *يَسْجُد* olan *مَسْجِد* kelimesinin ism-i mekân sîgası, kıyâs gereği *مَسْجِد* olması gerekmektedir.⁴⁰ İbadet edilen yer anlamındaki *مَسْجِد* kelimesinin, secde edilen yer anlamındaki *مَسْجِد* kelimesiyle karıştırılmaması için nahiv kurallarına mugayir bir şekilde *مَفْعَل* kalıbıyla ifade edilmiştir.⁴¹ Nitekim *مَسْجِد* kelimesiyle secde edilen yer değil de Müslümanların birçok ibadetlerini yaptıkları yer kastedilmektedir. Bu anlamdaki bir ref'u'l-iltibâs sebebiyle böyle bir vezin tercih edilmiştir. *مَسْجِد* kelimesi dışında bu anlamda birçok örneğin olduğu görülmektedir.

5. ŞÂZ OLGUSUYLA İLGİLİ İHTİLAFLAR

Şâz kavramı ve onun zıddı olan muttarid kavramının ne olduğu, şâzın ne tür kısımlardan oluştuğu ve kelimeyi şâz olmaya iten sebeplerin neler olduğuna değindikten sonra şâz ile ilgili nahvin en büyük iki ekolünün nasıl bir yol izledikleri, neleri şâz neleri muttarid kabul ettikleri ve hangi noktalarda buluşup hangi noktalarda ayrıştıkları hususlarına değinmek konunun bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Nahiv kaidelerini tevatür yoluyla nakledilmiş Arap nesir ve şiirinden üreten ve bu kaideleri muttarid ifadelerle destekleyen Basra ekolü dilcileri, şâz kelimelere oldukça temkinli yaklaşmışlardır. Şâz kelimeler noktasındaki hassas duruşunu nahiv kaidelerine aksettiren Basra ekolü dilcileri, nahiv kaidelerini kıyâs ve Arap dil kullanımına uygun ifade ve kelimelerin

³⁸ Abdülaziz, *el-Kıyâs fi'l-lugati'l-Arabiyye*, 42; 'İzzuddin ez-Zencânî, *Mecmu'atu's-sarf*, 1. Baskı, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2000), 397.

³⁹ Abdulmelik Abdulvahhâb An'um el-Husâmî, "el-Ahkâmü'n-nahviyyetu'l-mebniyyetu 'alâ emni'l-lebsi evi'l-havfi minhu 'min hilâli şerhi'r-radî 'ala'l-Kâfiyye.", *Mecelletu'd-dirâsâti'l-ictimâ'iyye* 31 (Aralık 2010), 107.

⁴⁰ Taftâzânî, *Şerhu's-sa'd 'alâ tasrîfi'l-İzî*, 232.

⁴¹ Rifâyi'a, *Zâhiretü'ş-şüzûz fi's-sarfi'l-Arabî*, 23.

üzerine inşa etmişlerdir.⁴² Nitekim kıyâsa uygun Arap dil kullanımına muhalif, kıyâsa muhalif ilgili kullanıma uygun ve hem kıyâs hem de kullanıma muhalif şeklindeki şâzın her üç kısmına ait kelimeleri nahiv kaidelerinin oluşumunda dikkate almamışlardır.

Basra ekolü dilcilerin çoğunluğu, her ne kadar şâz kelimelere itibar etmeyip kaide oluşumunda o tür kelimelerden yararlanmadıysa da tevatüründe ihtilaf bulunan bazı şâz kelimeler, kimi Basra ekolu dilcileri tarafından nahiv kaidelerinin tespitinde sağlam bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bu manada تَعْلِبُ, يَثْرِبُ gibi 'ayne'l-fiili kesre olan rubâ'i isimler örnek olarak verilebilir. Nitekim el-Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi Basra nahiv ekolünün önde gelen âlimleri, ism-i mensûb kalıbı تَعْلَبِيٌّ ve يَثْرِبِيٌّ şeklinde yani kıyâs dışı vârid olan bu kelimelerin kıyâs ve Arap dil kullanımına muhalefetlerinden dolayı şâz olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve bu sebeple de rubâ'î meksûru'l-'ayn kelimelerinin ism-i mensûbu için delil olamayacağını belirtmişlerdir. Ancak Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred (ö.286/900) gibi bazı Basra nahiv ekolü âlimleri, işaret edilen kelimelerin يَثْرِبِيٌّ ve تَعْلَبِيٌّ yani meftûhu'l-'ayn şeklindeki ism-i mensûblarının Arap dil kullanımına uygun olduğunu ve bu sebeple de meksûru'l-'ayn rubâ'î kelimelerinin ism-i mensûbuna delil olabileceğini ifade etmişlerdir.⁴³

Şâz kelimelere oldukça temkinli yaklaşan Basra ekolünün aksine Kûfe nahiv ekolüne mensup âlimler ise bu noktada oldukça rahat davranmışlardır. Özellikle el-Kisâî gibi Kûfe ekolünün ilk dönem nahiv âlimleri, kelimenin tevatür yoluyla gelip gelmemesine bakmayıp Araplar arasında nadiren kullanılan bir kelimeyi de kıyâsa ölçü olarak almış ve birçok kaideyi onun ışığında tespit etmişlerdir. el-Kisâî'nin bu manadaki tutumuna, zarf olan حَيْث konusundaki farklı görüşü örnek olarak gösterilebilir. Basra dâhil birçok nahiv ekolü, حَيْث kelimesinin cümleye izafe edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak el-Kisâî, tavîl bahrine ait aşağıda bulunan nadir şiir örneğinden hareketle onun müfret kelimeye de izafe edilebileceğini savunmuştur.

وَنَطَعْنُهُمْ تَحْتَ الْحَبِيِّ بَعْدَ ضَرْبِهِمْ   بِيضِ الْمَوَاضِي حَيْثُ لِي الْعَمَائِمِ⁴⁴

Başlarını keskin kılıçlarımızla vurduktan sonra bedenlerine mızraklarımızı sapladık.

Her ne kadar el-Kisâî, şâz konusunda işaret edildiği gibi oldukça rahat davrandıysa da ondan sonra gelen Kûfe nahiv ekolünün diğer âlimleri, aynı rahatlıkla hareket etmemişlerdir. Nitekim gerek el-Kisâî'den sonra gelen Kûfe'nin en önemli âlimlerinden Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822) gerek Ebû Yusuf Ya'kûb İbnu's-Sikkît (ö.244/858) ve Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö.291/904) gibi Kûfeli diğer âlimler, el-Kisâî gibi alanı geniş tutmak yerine Basra ekolü dilcileri kadar olmasa da alanı nispeten daraltmışlardır.⁴⁵ Zira bu anlamdaki uygulamalarına yakından bakıldığında kıyâsa ölçü olarak kabul ettikleri kelimelerin tevatür derecesinde olmasa da geniş bir kullanıma sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir.

SONUÇ

İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla beraber Arap diline olan ilgi, çeşitli nedenlerden ötürü artmıştır. Bu nedenler; devletleşme sürecine giren Arap toplumunun dilini ve kültürünü korumak için kayıt altına almak istemesi, İslamî fetihlerle beraber İslam'a giren yabancı

⁴² İbrahim Enîs, *Min esrârî'l-luga*, 3. Baskı (Kahire: Mektebetu'l-Encelu'l-Mısriyye, 1966), 12; Doğrudan şâz konusuyula ilgili olmasa da Basra ve Kûfe ekollerinin kıyas konusundaki farklı görüşleri ve bu sebeple ayrıştıkları konularla ilgili detaylı bilgi için bk. Abdulkadir Kişmir, "Basra ve Kûfe Ekollerinde Kıyasın Âmil Nazariyesine Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/65 (Ağustos 2019)

⁴³ Muvaffakuddin b. Ali b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, (Kahire: et-Tibâatu'l-Munîriyye, ts.), 5: 146.

⁴⁴ 'Atiyye Abdullah, *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*, 101-102.

⁴⁵ 'Atiyye Abdullah, *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*, 103-105.

toplumların Arapçayı öğrenmek istemesi, Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunup anlaşılması ve fesâhatiyle övünen Arapların dillerinin zenginliğini sâir toplumlara göstermek istemesi şeklinde özetlenebilir.

İşaret edildiği gibi çeşitli saiklerle erken bir dönemde başlayan söz konusu dil çalışmaları, oldukça sistemli ve kendi içinde oldukça tutarlı olan bir anlayışla gerçekleşmiştir. Nitekim belirtilen çalışmalar neticesinde ulaşılan nahiv kaidelerine yakından bakıldığında bu kaidelerin mantıklı bir zeminde kuruldukları, aklî delillere dayandıkları, nedensellik ağıyla örüldükleri ve mantıksal çözümlenmeler içerdikleri görülecektir.

Güçlü bir yapıya sahip olduğu görülen nahiv kaideleri, söz konusu sağlam yapıyı da Arap dil kullanım kriterleri ve kıyâs gibi temel ilkelere dayanarak kazanmıştır. Arap isti'mâli diye de isimlendirilen Arap dil kullanım kriterlerine bakıldığında nahvin dayandığı fâsîh şiir ve nesir ifadelerinin belli bir zaman dilimine ait olması, geniş bir kitle tarafından kullanılması ve aktarılması gibi çeşitli kriterlere sahip olma şart arandığı görülmektedir.

Nahiv âlimleri, kelimelerin sıhhati için aradıkları şartları göremeyince zarûrât, takdîr, te'vîl ve daha başka yollarla kelimeyi açıklamaya çalışmışlardır. Hiçbir şekilde îzâhâta kavuşturamadıkları kelimeleri ise şâz olarak değerlendirmişlerdir. Şâz olarak belirtilen bu tür kelimeler, üç farklı kategoride değerlendirilmiştir. Bazı kategoriler, tamamen kural dışı görülüp bir tarafa itilirken bazıları da kısmen kabul edilmiştir.

Nahiv kaidelerini mantıklı nedensellik ağıyla birbirine bağlayan nahiv âlimleri, kelimeyi şâz olmaya sevk eden nedenleri de detaylı bir şekilde irdelemeye çalışmışlardır. Söz konusu nedenlerin arka planına inen nahivciler, bu manada tahfif, ref'u'l-iltibâs, kesretu'l-isti'mâl, zarûrât, el-hamlu 'alâ lugati ba'di'lakvâm ve daha bir çok sebepten bahsetmişlerdir.

KAYNAKÇA

'Atiyye Abdullah, 'Atiyye Muhammed. *eş-Şâz fi'n-nahvi ve's-sarf*. Doktora Tezi, Ummu'd-Dermân Üniversitesi, 2008.

Abdülaziz, Muhammed Hasan. *el-Kıyâs fi'l-lugati'l-Arabiyye*. 1. Baskı. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1995.

Ebû Muhâdî, Yahya Abdulmecîd Abdullah. *eş-Şâz ve'd-darûra fi kitâbi'l-muktadab li'l-Muberrred*. Doktora Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2019.

el-Becce, Abdulfettâh Hasan Ali. *Zâhîretü kıyâsi'l-haml fi'l-lugati'l-Arabiyyeti*. 1. Baskı. 'Ammân: Dâru'l-Fikr, 1998.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman Kemâlüddin b. Muhammed. *el-İğrâb fi cedveli'l-i'râb ve lüme'u'l-edille*, tah: Sa'îd el-Afgânî. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1971.

el-Esmer, Râcî. *el-Mu'cemu'l-mufassal fi 'ilmi's-sarf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

el-Esterâbâdî, Radiyuddin Muhammed el-Hasan. *Şerhu kâfiyeti ibni'l-Hâcib*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

el-Husâmî, Abdulmelik Abdulvahhâb An'um. "el-Ahkâmu'n-nahviyyetu'l-mebniyyetu 'alâ emni'l-lebsi evi'l-havfi minhu 'min hilâli şerhi'r-radî 'ale'l-Kâfiye.". *Mecelletu'd-dirâsâti'l-ictimâ'iyye* 31 (Aralık 2010):107-139.

el-Merzubânî, Ebû Sa'îd es-Sîrâfî el-Hasan b. Abdullah. *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*. tah: Ahmed Hasan Mehedlî – Ali Seyyid Ali. 1. Baskı. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

es-Suyûtî, Abdurrahman Celâlüddin. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*. tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 1. Baskı Haleb: Matba'atu İsâ el-Bâbî, 1965.

es-Suyûtî, Abdurrahman Celâlüddin. *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1986.

ez-Zencânî, 'İzzuddin. *Mecmu'atu's-sarf*. 1. Baskı. İstanbul: Yasin Yayinevi, 2000.

ez-Zubeydî, Sa'îd Câsim. *el-Kıyâs fi'n-nahvi'l-Arabî*. 1. Baskı 'Ammân: Dâru's-Şurûk, 1997.

Fâ'ûr, Ali Hasan. *Dîvân Zühêyr b. Ebî Selmâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Gazzalî, Ebu Hâmid. *Esâsu'l-kıyâs*, tah: Fehd b. Muhammed es-Serhânî. Riyâd: Mektebetü'l-'Abîkan, 1993.

Gündüzöz, Soner. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 384. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Hân, Muhammed. *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*. Biskra: Matbaatu Câmî'ati Muhammed Haydar, 2012.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. tah: Muhammed Ali Neccâr. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2006.

İbn es-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fi'n-nahvi*. tah: Abdulhuseyn el-Fetlî. 3. Baskı. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997.

İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 1. Baskı. Beyrut: Muessesetu'l-'Âlemi li'l-Matbû'ât, 2005.

İbn Sîde, Abu'l-Hasan Ali b. İsmail *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. tah: Abdulhamîd Hindâvî. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.

İbn Yaîş, Muvaffakuddin b. Ali. *Şerhu'l-Mufassal*. Kahire: et-Tibâatu'l-Munriyye, ts.

İbrahim Enis. *Min esrâri'l-luga*. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Encelu'l-Misriyye, 1966.

İştîvî, Hasan İbrahim, "eş-Şâz 'ani'l-kıyâsi'n-nahvî fi irtîşâfi'd-darabi li Ebî Hayyân el-Endelüsî". *Mecelletü'l-buhûsi'l-akâdemîyye* 11 (Ocak 2018): 51-67.

Kişmir, Abdulkadir. "Basra ve Kûfe Ekollerinde Kıyasın Âmil Nazariyesine Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/65 (Ağustos 2019): 1363-1372.

Kişmir, Abdulkadir. *Arapçada Kıyas ve Basra İle Kûfe Dil Ekollerindeki Rolü*. Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018.

Mâlikî, Mutîr b. Huseyin. *Mevkîfu ilmi'l-lugati'l-hadîs min usûli'n-nahvi'l-Arabîyyî*. Yüksek Lisans Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, 2002.

Mâsîrî, Dekûrî. "Tatbîkâtü'l-ittirâdi ve ş-şuzûzi 'inde Ebi'l-Berakât el-Enbârî". *Mecelletü'l-Câmî'ati'l-Medîneti'l-'Âlemîyye* 11 (Aralık 2015): 633-655.

Rifâyi'a, Hüseyin 'Abbâs. *Zâhîretü'ş-şüzûz fi's-sarfî'l-Arabî*. 1. Baskı. Ammân: Dâru Cerîr, 2006.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn. 2. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1982.

Sukkerî, Ebû Saîd el-Hasan. *Dîvân Ebi'l-Esved ed-Duelî*. tah: eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn. Lübnân: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1998.

Şevkî Dayf, . *el-Medârisu'n-nahviyye*. 7. Baskı. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

Şivî, İhâb Hemmâm Hemmâm. "Mufârakâtün nahviyye fi ittrâdi'l-kâ'ideti ve şuzûzihâ". *Câmî'u'l-Kurâ Üniversitesi dil ve edebiyat dergisi* 10 (Mayıs 2013):123-192.

Taftâzânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh. *Şerhu's-sa'd 'alâ tasrîfi'l-'İzzî*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011.

Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-nahvi*. 3. Baskı. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

Toprak, Mehmet Faruk. "ez-Zarûrâtu'ş-şî'riyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 138-140. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Toprak, Mehmet Faruk. "Klasik Arap şiir ve Nesrinde Kural Dışı Kullanımlar (I)". *Ekev Akademi Dergisi* 10 (Kış 2002): 213-222.

Türker, Sadık. "Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyâs Ve Temelleri". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 1 (Mart 2007): 137-197.